

FREUDS SPOR II

Antologi redigeret af Finn Lykke Schmidt

Udgivet på [Forlaget Klim](#) i 1999

FORORD TIL BIND II

I tidens løb har menneskeheden måttet finde sig i to store krænkelser af sin naive egenkærlighed fra videnskabens side: Den første, da den fik at vide, at vor jord ikke er verdensaltets midtpunkt, men en lillebitte del af et verdenssystem, hvis størrelse man knap kan forestille sig. Denne krænkelse knytter vi til navnet Kopernikus, selv om allerede den alexandriniske videnskab havde forkyndt noget tilsvarende. Den anden krænkelse tilføjede videnskaben menneskeheden, da den biologiske forskning tilintetgjorde menneskets påståede skabelsesprivilegium og gjorde det opmærksom på nedstamningen fra dyreriget og dets ubestridelige animalske natur. Denne omvurdering er i vor tid sket under indflydelse af Charles Darwin, Wallace og deres forgængere, men ikke uden de samtidiges voldsomste protester. Men den tredje og mest følelige krænkelse vil den menneskelige storhedstrang komme ud for gennem den moderne psykologiske forskning, der vil påvise over for jeg'-et, at det ikke engang er herre i eget hus, men henvist til sparsomme efterretninger om det, der foregår ubevidst i dets sjæleliv. Vi psykoanalytikere er ikke de første og ikke de eneste, der har fremsat denne opfordring til nøgternhed, men det synes at være os beskåret at skulle repræsentere den på den mest indtrængende måde og at dokumentere den ved erfaringsmateriale, som spiller en direkte rolle for enhver. Dette er grunden til den almindelige protest mod vor videnskab, til at alle krav til akademisk høflighed tilsidesættes, og til at oppositionen betragter sig som frigjort fra alle den upartiske logiks lænker; og dertil kommer yderligere, at vi, som De snart vil få at høre, også må forstyrre freden i denne verden på anden måde.

Sådan forudser Sigmund Freud (1856-1939) i Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse (1917) med stor selvsikkerhed psykoanalysens fremtidige psykologiske og kulturelle betydning. Samtidig er han sig bevidst, hvor stor modstand hans omfangsrige forfatterskab og epokegørende teorier vil foranledige.

Teorien om, hvordan barndommen har afgørende betydning for personlighedsdannelsen, teorien om, hvordan vor seksualitet og vore drifter i det ubevidste medvirker til at danne vore individuelle personligheder, teorien om, hvordan vore ubevidste motiver og konflikter har en afgørende betydning for vore følelser, tanker, handlinger og for den måde, hvorpå vi udtrykker os og kollektivt konstituerer vor kultur.

Selv om den psykoanalytiske teori stadig støder på modstand, er det imidlertid en kendsgerning, at den, 100 år efter sin fremkomst, har etableret sig inden for en lang række af vort samfunds institutioner, vort sprog, etik og moral, opdragelsesmetoder, de humanistiske videnskaber samt kunst og kultur.

Dette medfører, at vi alle, bevidst eller ubevidst, er påvirket af den psykoanalytiske tankegang, og det er denne antologis formål at give et bredt billede af, hvordan denne påvirkning på forskellige måder manifesterer sig.

Jeg har derfor bedt en række fremtrædende fagfolk og kunstnere med forskellig indfaldsvinkel til det psykoanalytiske område om at være med til at tegne dette billede.

Selv om det har været fristende at inddrage flere af de oplagte territorier, hvor psykoanalysen har vundet indpas, har det, af hensyn til antologiens omfang, været påkrævet at vælge nogle centrale områder ud.

Artiklernes temaer, som ligger i overskrifterne, har været forfatterens eneste givne rammer, og artiklernes form og indhold er ikke søgt begrænset af ønsket om ensartethed. Forfatterne har heller ikke været underlagt et strengt krav om entydighed i opfattelsen af Freud og psykoanalysen. Ønsket har fra starten været, at psykoanalysens betydning og gennemslagskraft netop belyses i sin mangfoldighed og mulighed for subjektive opfattelser og udtryk.

I antologien indgår enkelte fag- og skønlitterære tekster fra eksisterende litteratur og tidligere publikationer.

Før vi skilles for i dag, vil jeg dog gerne endnu en stund henlede Deres opmærksomhed på en side af fantasilivet, som fortjener den mest almene interesse. Der findes nemlig en vej tilbage fra fantasien til realiteten, og denne vej er – kunsten. Kunstneren er i begyndelsen også en introverteret, der ikke har langt til neurosen. Han drives af overmåde stærke driftsbehov og vil gerne opnå ære, magt, rigdom, berømmelse og kvindegunst, men mangler midlerne til at opnå disse former for tilfredsstillelse. Derfor vender han sig som enhver anden utilfredsstillet bort fra virkeligheden og overfører al sin interesse, også sin libido, på sit fantasilivs ønskeforestillinger, fra hvilke vejen vil kunne føre til neurosen. Mange faktorer må vel være til stede, for at dette ikke skal blive afslutningen på hans udvikling; det er jo kendt, hvor hyppigt netop kunstnere lider af hæmning af deres præstationsevne som følge af neuroser. Sandsynligvis indeholder deres konstitution en stærk evne til sublimering og en vis løshed i de fortrængninger, som er afgørende for konflikten. Vejen tilbage til realiteten finder kunstneren imidlertid på følgende måde: Han er jo ikke den eneste, der fører et fantasiliv. Fantasiens mellemrige er anerkendt ved almindelig menneskelig overenskomst, og enhver, der lider af savn, venter sig lindring og trøst af dette rige. Men for dem, der ikke er kunstnere, er det meget begrænset, hvor megen lyst der kan øses af fantasiens kilder. Deres fortrængningers ubønhørlighed nøder dem til at lade sig nøje med de sparsomme dagdrømme, der har lov til at være bevidste. Den sande kunstner råder over mere. Han forstår for det første at bearbejde sine dagdrømme sådan, at de mister det alt for personlige, der frastøder fremmede, hvorfor de også kan nydes af andre. Han evner også at mildne dem sådan, at de ikke let røber deres oprindelse i forbudte kilder. Han har endvidere den gådefulde evne, at han kan forme et bestemt materiale, indtil det er blevet et livagtigt billede af hans fantasiforestilling, og så forstår han at knytte så megen lystfølelse til denne fremstilling af sin ubevidste fantasi, at fortrængningen i hvert fald for en stund overvindes og ophæves derved. Hvis han evner alt dette, gør han det muligt for andre på ny at hente trøst og lindring af de lystkilder, der er blevet utilgængelige for dem i det ubevidste; han vinder deres taknemmelighed og beundring og har nu gennem sin fantasi nået dette, han først kun havde opnået i fantasien: Ære, magt og kvindegunst.

Selvom mange nutidige kunstnere – ofte med et smil på læben – gerne vedgår sig de ubevidste motiver, Freud tillægger dem (23. forelæsning: Symptomdannelsens veje), vil det nok også falde en del for brystet, at deres kunstneriske manifestationer kan være et spørgsmål om sublimering. Hvad enten man er villig til at "sluge denne kamel" eller ej, er der dog almindelig enighed om, at kunstneren gennem sit kunstneriske udtryk formidler forskellige mere eller mindre ubevidste, almenmenneskelige følelser. Uanset motiverne kommer kunstneren til at fungere som en katalysator for beskuerens oplevelse af sig selv og andre. Både i forhold til aktuelle medmenneskelige relationer og i et større historisk perspektiv. Som mytologien gør kunsten "noget ved os". Ikke som en entydig og forenklet erkendelse, men som noget, der bevæger os, når den rammer vor ubevidste klangbund.

Kunsten og kulturlivet var et af de områder uden for de egentlige psykoanalytiske kredse, der først tog psykoanalysens tankegang til sig. Fra begyndelsen af århundredeskiftet og frem til i dag har fremtrædende kunstnere, kunstformidlere og kulturpersonligheder været bevidste om psykoanalytiske begreber, og psykoanalysen har herigennem – direkte eller indirekte – været medvirkende til at præge den til enhver tid løbende samfundsdebat. Denne antologis andet bind har til formål at afspejle, hvordan psykoanalysen i dag stadig er en stor og vigtig inspirationskilde for kunstneriske og kulturelle aktiviteter.

Med udgangspunkt i billedkunstneren **Arne Haugen Sørensen**s kunst argumenterer **Niels Egebak** i artiklen *Det irrationelles rationalisme* for det synspunkt, at den moderne kunstneriske arbejdsform kan betragtes som en analyseproces, og at kunstneren må betragtes som forsker. En forskning, hvor kunstneren udforsker "galskaben" gennem dens iscenesættelse, og hvis hensigt – i nøje sammenhæng med det billedmæssigt æstetiske – er erkendelsen af de skjulte psykiske processer og de fantasmatiske strukturer, der er bestemmende for det enkelte subjekts forhold til sig selv og opfattelse af sig selv og sin omverden.

I artiklen *Skyggen? Spejlbilledet og andre fordoblinger* i Michael Kviums *metabilleder* forsøger **Steffen Hejlskov Larsen** at undgå den mest nærliggende fristelse at "falde for" trangen til at analysere Kviums forhold til kvinder, ødipale konflikter, incestuøse overgreb, moderbindinger osv. Ligeledes vil Steffen Hejlskov Larsen ikke lade sig forføre til at lave studier i det ubevidste hos en maler, der er superbevidst om sine virkemidler. I stedet vælger han at forsøge sig

med nogle analyser af et tema i Kvium kunst, der er mindre demonstrativt. Det tema, der vedrører problematikken i selve det at afbilde noget. Sagt med andre ord: Kviums metabilleder.

Christian Lemmerz har under overskriften *Maske* valgt den fiktive form til refleksion over forholdet mellem kunsten og psykoanalysen. Christian Lemmerz taler blandt andet om kunstens tavse stemme, som han finder sammenlignelig med den tavshed, hvormed Freud fik sine patienter i tale.

At et billede kan erfares som besiddende en "magisk" kraft, betyder, at det af kunstneren og betragteren kan tillægges en form for eget liv. Billedet gestalter en sitren af uvished hos betragteren om dets egen status; "stift" objekt eller "animeret" subjekt? Dette foruroligende spørgsmål er det, som mange af de "magisk" orienterede modernistisk-primitivistiske arbejder afføder, og som er grobunden for deres kraft. I sin artikel *Det "unheimliche" i modernitetens kunst* forholder **Rolf Læssøe** sig til det magiske og uvisse i modernitetens kunst og peger bl.a. på Freuds behandling af dette emne i afhandlingen *Das Unheimliche*.

Filmen og psykoanalysen har begge netop rundet de 100 år. De har imidlertid meget andet til fælles end deres alder. I artiklen *Filmen* beskriver **Christian Braad Thomsen**, hvordan Freud selv forholdt sig til filmen, hvordan filmen forholdt sig til Freud, og ikke mindst hvordan psykoanalysen har inspireret og påvirket en lang række af store filmskabere som Bunuel, Hitchcock, Pasolini, Godard og Fassbinder. Christian Braad Thomsen konkluderer bl.a., at Fassbinder gav sig i kast med den opgave, som Freud foreskrev i *Kulturens byrde*, nemlig at anvende psykoanalysen på "de kulturelle fællesskabers patologi".

Gennem de seneste år har forskellige dramatikere bragt Freud på scenen i egen person. Men allerede Strindberg og andre forløbere for den moderne, ekspressive dramatik lagde grunden til den store rolle, Freuds teori om det ubevidste kom til at spille i tolkningen af menneskers adfærd og komplicerede sjæleliv. I artiklen *Freud på scenen* beskriver **Asger Bonfils**, hvordan næsten al væsentlig teatervirksomhed i dag erkender den store freudianske "underverden", hvor man ved ord og gestus finder de usynlige zoner, der beherskes af det ubevidste, ego'et og superego'et.

Mellem Freuds psykoanalyse og litteraturen består et gensidigt betingelses- og afhængighedsforhold. Psykoanalysen kunne næppe være blevet til uden litteraturen. Til gengæld ville litteraturen og litteraturvidenskaben i det 20. århundrede også have set ganske anderledes ud uden psykoanalysen. Om dette specielle forhold skriver **Lis Møller** i artiklen *Litteraturen*.

I artiklen *Den litterære tekst* redegør **Jeanne Pontoppidan** for de tanker, Roland Barthes formulerede fra midten af 60'erne. Barthes taler om forfatterens død og læserens fødsel for derved at punktere den gængse opfattelse af forfatterens autoritet såvel i forhold til produktet som i forhold til læseren, der hidtil har måttet indtage positionen som den modtagende, desceptive instans. Han vedkender sig uden forbehold den inspiration, som især Lacans psykoanalytiske arbejde har været for hans udformning af begrebet écrituren, skriften forstået som selve skriveprocessen.

"Ud fra en psykoanalytisk referenceramme gives en fortolkning af **Villy Sørensens** novelle *Fuglen i jomfruham*." Utallige gymnasieelever har gennem årene mødt denne opgave i faget dansk.

Dette hænger blandt andet sammen med novellens brug af et fortættet, stærkt og farverigt symbolsprog samt en tematik, som gør den velegnet til brug ved tekstanalyse. Novellen bringes i sin helhed, og læseren kan så vælge at forholde sig til den ud fra en psykoanalytisk tilgang – eller blot læse en god historie.

Som forord til sin roman *Eftersøgningen* (1986) skriver **Poul Ørum**: "Denne roman er til dels skrevet på baggrund af egne psykoanalytiske erfaringer om terapeutiske forløb. Men den skildrer ikke nogen faktisk case-story, og hverken psykoanalytikerens eller bogens øvrige figurer er tegnet efter levende model." Her gengives et uddrag af romanens første kapitel, hvor man møder hovedpersonen Jonas Mørck og hans ord, tanker og overvejelser hos psykoanalytikerens Wulff. Vi får således lejlighed til at stifte bekendtskab med forfatterens fiktive og subjektive version af en time i en psykoanalyse. Et kunstnerisk udtryk på baggrund af en personlig oplevelse og erfaring.

I *Digteren og fantasierne* skriver Freud, at "myter svarer til de forvrængede rester af hele nationens ønskefantasier, den unge menneskeheds hundredårsdrømme". I artiklen *Tristan og Isolde* mener **Jeanne Pontoppidan**, at historien om Tristan og Isolde er selve inkarnationen af drømmen om Den Store Kærlighed, og sagnet om de to elskende er derfor blevet en fundamental historie i vort kulturelle arvegods. Et mytisk fænomen, som fremlægger vore lidenskabers

etymologi, og som mimer vort begærs umulige søgen efter fylde.

Psykoanalysen påpeger vigtigheden af at lytte til subjektets tale. At lytte med et nærvær og en tilstedeværelse, der ikke kun forholder sig til indholdet, men også til formen, udtrykket. At lytte dér, hvor der ikke umiddelbart er orden, og at lytte dér, hvor der er tavshed, fravær, forglemmelser, revner, sprækker og gådefuldhed. I artiklen *Maskeraden* mener **Maria Lense-Møller**, at hvis kvindeligheden i psykoanalysen fremtræder som en gåde, er det, fordi der i det ubevidste, der ifølge Jacques Lacan er struktureret som en kæde af signifier, findes et punkt af ikke-viden, som drejer sig om Kvinden. Kvinden eksisterer ikke i Det'et, men vi søger hende. Heri ligger bl.a. den lidenskabelighed, hvormed vi ofte begiver os ud i den imaginære eskapade. Maskeraden.

Reklamen hedder artiklen skrevet af **David Nors Hansen**, og her defineres begrebet reklame som "de midler, hvormed en virksomhed søger at anbefale sine varer i den hensigt at få mennesker til frivilligt at handle i overensstemmelse med den påvirkning, de udsættes for". Gennem en række praktiske eksempler og analyser anskueliggør David Nors Hansen, hvordan disse virkemidler ofte udformes efter stærk inspiration og påvirkning fra freudiansk tankegang, men også, hvordan tankegangen er blevet så almindelig og næsten stereotyp, at det får læser og seer til at trække lidt på smilebåndet.

Vi har alle arvet Freud, hvad enten vi afviser eller accepterer arven. Allerede i begyndelsen af 50'erne havde "Freuds lære" installeret sig godt og grundigt inden for en lang række etablerede samfundsinstitutioner. I *Arven* (et uddrag af bogen At Arve Freud) påpeger **Rolf Reitan**, at Freuds værk ikke må reduceres til en snæver psykologisk tænkemåde, men først og fremmest er en tænkers værk. Et unikt filosofisk værk, eftersom man kun kan komme det i tale ved at anvende værkets egen metode på værket selv. Gør man imidlertid det, vil en ny og anden Freud træde frem end "den Freud, der blev den elskede eller forhadte urfader til en i alt for lang tid autoritær og dogmatisk, og efterhånden også rådløs psykoanalytisk bevægelse". I den forstand har dette "at læse Freud" fået en ny mening og et nyt perspektiv.

Jeg vil afslutte med igen at give ordet til Sigmund Freud:

Mine damer og herrer.

Lad mig til slut sammenfatte det, jeg havde at sige om psykoanalysens forhold til problemet om verdensanskuelsen. Jeg mener, at psykoanalysen er ude af stand til at skabe en for den særegen verdensanskuelse. Den behøver det ikke, den er en videnskabsgren og kan tilslutte sig den videnskabelige verdensanskuelse. Denne fortjener imidlertid næppe det stort klingende navn, thi den anskuer ikke alt, den for ufuldendt, gør ikke krav på at være et sluttet hele og at udgøre et system. Den videnskabelige tænkning er endnu meget ung blandt menneskene og har endnu ikke kunnet klare så mange af de store problemer. En på videnskab opbygget verdensanskuelse har foruden betoningen af den reale omverden i det væsentlige negative træk, såsom kravet om sandhed og afvisning af illusionerne. De af vore medmennesker, der er utilfredse med denne tingenes tilstand, de, der til dens øjeblikkelige besværgelse kræver mere, må skaffe sig det, hvor de kan finde det. Vi vil ikke tage dem det ilde op, og vi kan ikke hjælpe dem, men ej heller for deres skyld tænke anderledes (slutningen af den 35. forelæsning – 1917).

Det er mit ønske, at dette citat vil være en ledetråd, når læseren bevæger sig ind i denne antologis kalejdoskopske billede af psykoanalysens placering og betydning i dag.

Århus 1999
Finn Lykke Schmidt